

Наукові записки

- ▶ **Релігієзнавство**
- ▶ **Культурологія**
- ▶ **Філософія**

Випуск 10

**Київ
2002**

“Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія” затверджені постановою Президії ВАК України (бюлетень № 2 за 2000 рік) як наукове видання щодо публікацій основного змісту дисертаційних досліджень за спеціальностями релігієзнавство, філософія, культурологія.

Н 34 Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова – 2002 рік. 126 с. Бібліографія в кінці статей.

У збірнику наукових статей розглядаються актуальні проблеми релігієзнавства, етики, естетики, теорії та історії культури.

Редакційна колегія

Шкіль М. І. – ректор НПУ ім. М. П. Драгоманова, академік АПН України, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний редактор;

Дмитренко П. В. – проректор з наукової роботи, доцент;

Бондаренко В. Д. – професор, доктор філософських наук;

Закович М. М. – професор, доктор філософських наук, Заслужений діяч науки і техніки України, заступник головного редактора;

Волинка Г. І. – професор, доктор філософських наук, Заслужений діяч науки і техніки України;

Яроцький П. Л. – професор, доктор філософських наук;

Зязюн І. А. – професор, доктор філософських наук, академік АПН України;

Лубський В. І. – професор, доктор філософських наук;

Семашко О. М. – професор, доктор філософських наук;

Панченко В. І. – професор, доктор філософських наук;

Дорога А. Є. – кандидат філософських наук, доцент, відповідальний секретар.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ТА ЇЇ ТИПІВ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Наконечна О.П.

Проблеми духовності, духовного життя, типів духовності все більше виходять на повістку денну сучасності в зв'язку з потребою людини смисложиттєвого осягнення сущого. Психологія, лінгвістика, етнологія та інші науки відкривають нові площини духовного, мистецтво та екзистенційна філософія аналізують різноманітні стани людської душі, такі як страх, турбота, відчай, трагізм і радість тощо.

Сучасне тлумачення понять дух, душа, духовність не вибудовується більше навколо традиційного гносеологічного підходу до людини: проблем об'єктивності та суб'єктивності, матеріальності та ідеальності в їх традиційному розумінні, поступово відбувається відмова від диктату всезагальних абстракцій (не тільки матерії, субстанції, але витлумачених так духа і бога). Поступовий перехід від "диктату філософії ідей та речей" (Е.Муньє) до нової онтології, яку цікавить місце конкретного індивіда в світі, його здатність до набуття свого власного змісту, вносить нові зміни в підходах до осмислення проблем духовності, що пов'язуються з людиною, вибудовую нею власної життєдіяльності в процесі творення і трансформації смислів, а не "вмістилища" для відповідних (наперед існуючих) ознак чи якостей. Духовне суще, на думку В.Франкла, інтенціональне, оскільки воно реалізує себе "в співприсутності, і ця співприсутність духовного сущого є його одвічною здатністю, його власним первинним надбанням" [15, 95].

Поступово втрачає своє значення протиставлення душі і тіла, потреба "обоження плоті", піднесення її духом Божим, що ввійшло з християнством в європейську культуру і набуло поширення. "В дійсності, – як влучно відмічає С.Кримський, – духовність протилежна не плоті, а хаосу збуджених інстинктів", що роблять людину рабом її бажань, стихій, потягів, "не тілу, а ілюзіям і сурогатам чуттєвості, "містиці тіла" (М.Бердяєв) [8, 57]. Цікавою є думка М.Бердяєва про те, що "дух повинен боротися з духом же (спокусами духу, які потребують плоті)" [3, 32], що по суті виражає проблему свободи і рабства як того внутрішнього конфлікту людини, який втілює складність шляху до духовності. Більш того обопільний взаємозв'язок душі й тіла розглядається як такий, що суттєво впливає на стан духовності людини. Отож, як вірно відмічає В.Табачковський, опираючись на аналіз філософської антропології М.Шелера, духовність неможлива без діалогічної взаємодії духу з "додуховними" буттєвими формами.

Акцентуючи увагу на потребі осягнення безпосередності живого життя, життєвого феномена людини як єдності біологічного і духовного, Х.Ортега-і-Гасет розробляє власне розуміння духовності, вводячи поняття "життєвого розуму". "Життєвий розум" як націлений на світ: світ природи й світ соціокультурний, світ особистісних та міжіндивідуальних стосунків, філософ проти-

Тільки тепер, на думку Баумана, з'являється моральна сутність як предмет свідомого вибору, як моральна совість і моральна відповідальність. "Людей постмодерної ери змусили постати перед фактом їх моральної автономії та моральної відповідальності" [21]. У цьому полягає причина сучасної моральної кризи, але у цьому є і надія на порятунок.

Таким чином, характерною рисою сучасного постмодернізму є вихід на етичну проблематику, переосмислення етики на нових світоглядних засадах. Дискурс із проблем морально-духовних вимірів культури постмодерну спричиняє виникнення нової етики – етики вільної особистості, здатної бачити світ не лише із позиції Я, але із позиції Іншого. Головною метою такого дискурсу стає перетворення індивідуаліста у справжню особистість, а тотальної колективності – у справжню спільність.

Література

1. McCance, D. Post: readdressing the ethical / State University of New York Press, Albany. 1996 P. 2
2. Цит. за: McCance, D. Post... P.3.
3. Ibid. P.3.
4. Ibid. P.3.
5. Ibid. P.12.
6. Ibid. P.13.
7. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. М., 2000. С 9-20.
8. Там само. с. 12.
9. Там само. с. 14.
10. Там само. с. 109.
11. Непосредственное знакомство: Ж.Бодрийяр...// Мысль: Философия в предверии XXI ст. СПб., 1997. с. 184.
12. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. М., 2000. с. 163.
13. Макинтайр А. После добродетели: исследования теории морали. М., Екатеринбург, 2000. с. 7.
14. Там само. с. 157.
15. Там само. с. 365.
16. Там само. с. 374.
17. Цит. за: MacCance D. Post..., P. 9.
18. Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality/ London: Blackwell. 1995. P.34.
19. Ibid. P.27.
20. Ibid. P.36.
21. Ibid. P.43.

ЗМІСТ

Розділ I. Філософські проблеми культури

Наконечна О. Проблема духовності та її типів: сучасний контекст	3
Зубко Ю. Місце інформаційних технологій в сучасній технологічній культурі.....	10
Нестеров П. «Людина – порівняння Я та Іншого» (проблема інтеріоризації: за і проти).....	19
Ануфрієв О. Взаємодія етнічних культур як підґрунтя розвитку національної свідомості.....	25
Дорога А. Фрагмент історичного екскурсу проблеми традиції.....	30

Розділ II. Релігієзнавство

Шевченко В. Реформаційний поступ середини XVI ст., його “польська” специфіка та віросповідний поліфонізм	35
Стоколос Н. Єзуїтська реформа ордену Василіан	41
Гончарук Т. Греко-католицька церква і національний рух в Галичині (1848-1914 рр.)	46
Борозенець Т. НТП і його суспільні наслідки в кінці XX – на початку XXI століття: світоглядно-релігійний аспект.....	52

Розділ III. Проблеми естетики

Меднікова Г. Роль мистецтва у формуванні емоційно-почуттєвих факторів адаптації.....	60
Братерська-Дронь М. Мистецтво і наука початку XX ст.: перехрестя двох паралелей.....	68
Коннов О. Реалізація духовного в мистецтві	74
Бондаревська І. Тема краси у книзі “Асхань” Григорія Сковороди	81

Розділ IV. Українська культура: грані філософського розмислу

Ковальчук Н. Символічний статус фольклорних образів українського етносу.	89
Нечаєнко Т. Усне слово як чинник культурно-просвітницької діяльності установ культури	95
Скопцова О. Наукове осмислення проблеми українського народнописанного виконавства	102

Розділ V. Філософія і етика

Цимбал О. Етос святих як унікальне втілення істинної християнської моральності, за працею Дітріха фон Гільдебранда «Етика».....	109
Силкіна С. Проблема етичних вимірів культури постмодерну в сучасному філософському дискурсі.....	116

РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВИХ ФАКТОРІВ АДАПТАЦІЇ

Меднікова Г.С.

Велику роль у соціальній адаптації відіграють емоційно - почуттєві фактори. Участь емоцій проявляється вже у самому акті оцінки дійсності, цілеспрямованому відборі, прояві намірів, інтересів. Емоційна зарядженість проявляється в переживанні майбутнього. Разом з раціонально - логічним обґрунтуванням мотивів поведінки, побудовою планів на майбутнє треба враховувати і конструктивну роль емоційно - почуттєвих факторів, аналіз яких необхідний, тому що вони часто визначають миттєву реакцію особистості на ситуацію в буденному житті, небажання рахуватися з реальністю, якщо вона не вписується в існуючі сподівання, обумовлюють явний алогізм, динамізм поведінки. Це внутрішні детермінанти людської діяльності, які визначають дійсну лінію поведінки, яка нерідко розходиться з декларованою. Емоції, почуття додають повноцінності людському існуванню, та багато в чому визначають характер життєдіяльності людини, її взаємовідносини зі світом.

У ХХ сторіччі потреба в адаптаційній функції мистецтва надзвичайно зросла. Воно стало не тільки задовольняти художні та духовні потреби людини, а й допомагати вирішити життєво - практичні завдання адаптації, зменшуючи психологічну напругу, конфліктність буття, пропонуючи зразки та засоби самоідентифікації.

У критичні моменти свого життя людина часто звертається до мистецтва. Болісні й неприємні афекти піддаються своєрідному розряду, знищенню, перетворенню на протилежні й тощо естетична реакція в процесі катарсису зводиться до складного перетворення почуттів" (1, 204). Таким чином, людина, немовби зцілюється й очищується від негативних емоцій, які руйнують її душу.

Катарсис розглядається вченими як механізм цілісного перевтілення особистості. В процесі сприйняття художнього твору, коли відбувається концентрація почуттів, мистецтво впливає не тільки на поверхневий шар психіки, а й здатне проникнути у самі її глибини, завдяки чому досягається синтез різних пластів психіки, різних рівнів особистості. Змінюється не яка-небудь сторона чи риса особистості, а народжується нове розуміння світу і себе через відтворення свого відношення до загальнозначущого.

Людській адаптації завжди передують стрес, який може бути викликаний різними причинами: переїздом до іншої країни, міста; різкою зміною соціально-економічної ситуації у країні (як це трапилось у нас в момент переходу до ринкової економіки) втратою близької людини - тобто створюється така критична ситуація, в якій людина не може звичними засобами задовольнити свої потреби та інтереси. Виникає конфлікт між зовнішнім оточенням і власним

внутрішнім світом людини. Якщо розглядати індивідуальне життя як цілісне явище, у якому реалізується життєвий задум особистості, то такі кризи пов'язані з втратою сенсу життя у той момент, коли руйнуються старі цінності. І подолання подібної кризи, стресу залежить від адаптивних здібностей особистості, здатності створити, породити новий сенс, який пов'язаний з процесом перебудування внутрішнього світу людини.

Звернення до мистецтва у подібних ситуаціях послаблює інтенсивність негативних емоцій, і дає йому час для адаптації до нової ситуації, дозволяє йому протягом деякого часу оцінити ситуацію цілісно, вирішити життєву проблему, що здавалася нерозв'язною, маленькими потенційно розв'язними завданнями.

Іноді в стресовій ситуації людина прагне уникнути вирішення проблем, займаючись різноманітними хобі. Проблеми "заміщуючих" дій та думок при стресі присвячена різноманітна психологічна література. Оптимальним "заміщуючим" фактором є мистецтво, яке не просто знижує ефект психологічного тиску зовнішнього стрес-фактору, але й підштовхує індивіда до позитивних дій, пропонуючи брати участь у розв'язанні подібних ситуацій разом з героями художніх творів.

Частіше за все в подібних ситуаціях людина, не виходячи за межі комфортної повсякденності слухає музику, дивиться телевізор, читають детективи і спілкуються з мистецтвом, не вимагаючи від себе особливих духовних зусиль; їй пропонуються готові зразки поведінки, рецепти вирішення життєвих проблем, ознайомлення з цінностями, які сприяють виживанню в світі та дотримання яких дозволяє комфортно існувати у доступному для огляду життєвому просторі.

Саме мистецтво може зняти несприятливі прояви мисленевої активності при таких екстремальних діях стресора, як заглиблення "в себе", зниження суб'єктивної значущості контактів з реальним світом. Втягуючи емоційно людину у вирішення різних ситуацій, мистецтво тримає її сучасністю, активізує вплив реального середовища на поведінку людини й не дає можливості поринути в безплідні спогади про минуле та мрії про майбутнє. До того ж усвідомлення людиною явних та прихованих причин виниклого в неї стресу понижує його гостроту.

Мистецтво як чуттєво - комплексний досвід переживання світу допомагає людині накопичити індивідуальний досвід подолання критичних життєвих ситуацій, підводячи до перебудови його психологію і систему цінностей. Але, найголовніше, пропонуючи реалістичне переживання світу у всіх його складностях і протиріччях, мистецтво застерігає від самообману, і розв'язання ситуації забезпечується двома шляхами, в залежності від духовного світу людини: здатністю суб'єкта відкладати задоволення потреб на якийсь період часу, за який можуть бути знайдені і створені обхідні шляхи до мети (формування таких внутрішніх механізмів як терпіння, чекання, надія). Другий варіант реалістичного переживання світу пов'язаний з зануренням у нову діяльність, що внутрішньо не зв'язана з попередньою. Самоствердження людини, духовне

освоєння світу неможливе без чуттєвого самовизначення. Завдяки переживанню світу людина усвідомлює значущість явищ для себе.

Мистецтво дозволяє вільно об'єктувати найінтимніші переживання людини, потаємні духовні поривання. В переживанні розкриваються також цілі і мотиви поведінки людини. А мистецтво допомагає особистості зрозуміти мотиви своєї поведінки і ставлення до людей. Цьому сприяє те, що мистецтво не просто змальовує вчинки людей, а й розкриває мотиви їх поведінки, внутрішні механізми тих чи інших рішень, дій. Акцентуючи увагу на взаємовідносинах людей, мистецтво вчить співчувати, розуміти людей, формує і розвиває моральні почуття. А це є дуже важливим, тому що в критичних ситуаціях змінюється не тільки ставлення до оточуючого світу, але й до світу людей, тобто різко змінюється форма спілкування між людьми.

Екстремальна ситуація надає спілкуванню адаптаційний напрямок, одночасно вона є і каталізатором, який прискорює розвиток взаємовідносин між людьми, що спілкуються. Рисую, що відрізняє спілкування у стані стресу є емоційність, яка іноді робить його нестерпним. Мистецтво здатне спалювати емоції людини, затягуючи її до катарсису.

Як відмічають вчені (2, 282), на першій стадії стресу людині - притаманна активізація спілкування, підвищена увага, коректність спілкування, бесіди на різні теми, щоб виявити взаємні погляди на різні питання. Після того, як людина знайшла собі близьких за поглядами людей, активність спілкування знижується. Для людини в цій ситуації характерні стани стривоженості, настороженості, цікавості, засмученості, гніву; і для регулювання емоційної сфери навіть фонове вживання мистецтва може мати велике значення. З розвитком сучасної аудіо-відеотехніки, комп'ютерного зв'язку роль мистецтва у знятті хронічної психоемоційної напруженості в повсякденному житті буде зростати.

Активізація спілкування в своїй основі має адаптивне значення, хоча люди можуть його не усвідомлювати. Але можливим є і стресове зменшення активності спілкування, що виникає в наслідок значного погіршення функціонального стану членів групи, колективу. В результаті апатії, адінамії, пониження розумової та фізичної активності, почуття дискомфорту знижується мотивація та здатність до спілкування. Відбувається немовби самовідчуження, самопоглиблення суб'єкта, коли знижується значущість власної персони та ставлення до нього оточуючих. Людина зневажає своїм зовнішнім виглядом, думкою про себе інших людей, гігієною свого тіла, регулярним живленням і т. д. Деякими дослідниками подібне самовідчуження інтерпретується як форма протесту проти стресогенного соціального тиску, не завжди повністю усвідомленого суб'єктом.

Мистецтво дуже оперативно може змінити емоційний стан людини, привести до розвантаження, насичення позитивними емоціями, і, виходячи з цього, реально впливати на його дієздатність, гармонізувати відносини зі світом. На цей момент є загальновизнаною взаємообумовленість розвитку естетичної та емоційної сфер.

Коли людина уявляє і щось знає про ту нову ситуацію, в яку вона потрапляє (переїзд в іншу країну, зміна робочого колективу), є важливим створити психологічну установку, передналаштувати її на ігрову поведінку, яка сприятиме передчасній актуалізації “тріумфу перемоги” над цією ситуацією.

Дуже важливо при адаптації, коли наявний довготривалий соціальний стрес, з нагоди кожного вдалого кроку, рішення, вчинку, переживати відчуття успішності, радості, удачі. Позитивно - емоційне переживання кожної завершеної, навіть незначної дії створює психологічну настанову на розв’язання будь-якої ситуації, надає позитивне емоційне забарвлення життю, береже здоров’я. Важливою вважається успішність “першого кроку” людини в критичній ситуації.

Мистецтво моделює умови емоційно-посилюваного переживання людиною успішності та корисності її життєдіяльності. В античних трагедіях, навіть коли головний герой гине (а він завжди гине) в боротьбі з роком, глядачі відчували позитивні емоції, тому що своєю смертю герой стверджував людську гідність, справедливість всупереч волі богів, розширював права людини в приреченому світі. І це було тріумфом перемоги людей в світі, влаштованому богами. Замість індивідуального успіху ми бачимо успіх ідеї, поразка героя – тільки видимість, насправді це – перемога. Через духовне подолання найглибшого болю виникає почуття тріумфу, який не має собі рівного. А також при баченні душевного страждання героя, співчуття йому об’єктивується почуттям самоцінності людини, підвищується відчуття своєї людської цінності в іншому. І через страждання людина відчуває і в вищій мірі переживає, що значить бути людиною. Сам феномен страждання, душевного болю, страху, які завжди присутні в критичній ситуації, набуває іншого емоційного забарвлення й послаблюється їх негативна дія.

Масова культура по-іншому моделює умови переживання людиною успішності її життя.

У масовій культурі, основною функцією якої є адаптивно-компенсаційна настанова, життєстверджувальна настанова на успіх є ведучою. “Хепі-енд”, успіх героя – символ того, що наша доля в наших руках, що наші зусилля не даремні, добро неодмінно одержить перемогу над злом. Успіх стає показником значущості людини, а отже з інструментальної цінності перетворюється на “мету” або ідеал.

Масова культура формує міфологію успіху в сучасному стандартизованому суспільстві. Герої її творів – це люди, які виділилися з анонімного натовпу (і чим в більшому ступені своїми силами, тим краще для світу успіху, тим ближче вони до кожного) і стали символом успіху, багатства, вдачі. Причому, дуже цікавим є з точки зору психолога - адаптивної функції маскультури як підносяться ці символи. “Зірка”, вчений, що досягнув успіху, менеджер, про особисте життя яких пишуть газети, – всі вони, звичайно, працюють. Але не предмет їх праці знаходиться в центрі загальної уваги, а особливості їх приватного життя. Звичайно ми їх бачимо на урочистій кінопрем’єрі, на пляжі, на модному лижному курорті; Ейнштейна – граючого на скрипці в домашній самоті, тобто у вільний час. Їхній успіх пов’язаний із здійсненням свободи, їх-

не життя, вільне не тільки від матеріальних турбот, але й від регламентації, від сімейних та інших обов'язків, від гноблення повсякденних обмежень, від службової залежності – від всього того, що робить невільними мільйони людей.

Жорстоке, регламентоване, вузько - спеціалізоване суспільство створило навколо себе компенсаційний світ - маскультуру - світ своїх мрій, світ свободи, успіху.

Адаптивна функція маскультури своєрідно проявилася в ситуації хаосу, кризи традиційних цінностей в суспільстві, яке трансформується в пострадянських країнах. Населення цих країн має високий загальноосвітній та культурний рівень, і на цьому тлі виглядало доволі дивним масове захоплення різних шарів населення латиноамериканськими серіалами, які як в художньому так і змістовному плані не витримують ніякої критики.

Справа в тому, як відмічають вчені (3,81), що сприйняття серіалів ніколи не обмежується тільки сюжетною лінією. Їхня направленість інша: представити та відстояти в умовах нормативно - морального хаосу деяку систему цінностей традиційної свідомості, надати цим цінностям вигляд вічних, позачасових регуляторів.

В умовах переходу до ринкової економіки відбулося зруйнування життєстверджувальних радянських міфів, на яких функціонувала масова свідомість, що призвело до втрати сенсу життя у масовій частини населення. Нові міфи, цінності, моральні орієнтири, необхідні для психологічної рівноваги особистості, одразу не виникають. Цю порожнечу заповнили латиноамериканські серіали, які затверджують цінності традиційного суспільства. Опозиція любові та обов'язку, довічна моральна дилема підлості та правдивості, подолання страждань та тріумф справедливості є основою побудови цих кінострічок. Для глядачів телесеріалу важливими є не стільки ті події, які розгортаються на екрані, скільки можливість розпізнати за ними сукупність мотивів, смислів, культурних кодів, що лежать в основі соціальної поведінки.

Отже, масова культура стає сьогодні джерелом норм і зразків поведінки, засобом масової психотерапії. Вона виконує в суспільстві складні функції адаптації до змін на рівні буденної свідомості.

Завдяки тому, що мистецтво вчить переживати успіх свого вчинку, справи, замислу, воно формує оптимізм. Саме оптимізм стимулює рухливість свідомості, динамічність психіки, в яких і полягає здатність до змін, розвитку, пошуку. Песимізм, як правило, веде до соціального конформізму, використанню в життєдіяльності найближчих готових засобів, легкорухливих способів рішення задач, прихильності авторитетам й громадянській думці.

Пошук сенсу життя, усвідомлення сенсу своїх дій і вчинків, яким сприяє спілкування з мистецтвом, надає людині оптимізм. СENS життя не можна знайти відразу. Повноцінне життя вимагає від людини духовної гнучкості, щоб вона могла реалізувати свої зусилля відповідно можливостям, які воно їй надає.

Цінності, які допомагають людині знаходити сенс, В.Франкл розділив на три групи: творчі цінності, які реалізуються в продуктивних творчих діях; цінності переживання (найвищий смисл кожної миті життя визначається просто інтенсивністю її переживання), і цінності відношення (4, 170-174).

Ця третя група цінностей полягає в ставленні людини до факторів, які обмежують її життя. Саме реакція людини на обмеження її можливостей, подолання перешкод може відкрити для неї новий смисл життя, позбавити від скуки, ходіння по протопаних стежках, від саморуїнування.

Деякі люди для усунення стресу потребують регулярного переживання почуття "радості, подолання небезпеки". Не випадково останніми десятиріччями в усіх індустріально розвинутих країнах, населення яких страждало від "стресу життя", широкої популярності набули гірськолижний спорт, картинг, бамбі - джамбі, займен - трек та інші види спорту, які пов'язані з переживанням небезпеки. Задоволення щастя, граничні переживання можуть бути досягнуті через знаходження особистого смислу в будь - якій ситуації. "Сенс, стверджує В.Франкл, - це дещо, що ми проектуємо в оточуючі нас речі, які самі собою нейтральні" (5, 291).

Знаходження сенсів, уміння робити вибір, здатність не піддаватися обставинам, вже самі по собі формують оптимізм, віру в майбутнє, самоповагу, тобто ті захисні механізми, завдяки яким людина може вижити в будь-якому середовищі.

Завдання психологів, соціологів, які займаються проблемами адаптації, навіть у людей, схильних поспішати та запізнюватись, ставити перед собою непосильні завдання та виконувати їх незначну частину, створити установку, зокрема і засобами мистецтва, на переживання успіху тієї малої частини завдання, яку вони виконали. І це надихає їх на визначення собі нових завдань та подальшу бурхливу діяльність. Коли людина впевнена в своїх успіхах, їй чуже почуття образи, приниження, невпевненості в собі, вона мало піддається стресу.

Подолання критичних ситуацій найчастіше здійснюється за рахунок перебудови ціннісно - мотиваційних настанов. Внутрішній мотиваційний аспект буття, з яким пов'язані змістовні проблеми, пов'язування життєвих відносин у єдину цілісність, розробляється перед усім мистецтвом.

Коли в утворених ситуаціях неможливо реалізувати важливіші життєві цінності, у яких зосереджений сенс життя людини, але вони не змінюються цими обставинами, то ціннісні переживання націлені на збереження життєвих відносин, вибору і ствердження у даній ситуації тих цінностей, які здатні стати мотиваційно - смисловим центром життя.

Коли людина потрапляє в принципово нову для неї ситуацію та відчуває стрес, можливими є дві форми поведінки: активна та пасивна. Активна поведінка виникає тоді, коли в досвіді людини були аналогічні ситуації. Пасивне реагування виникає в безпрецедентній для суб'єкта ситуації. Досвід переживання критичних ситуацій та шляхи виходу з них має людина, яка постійно спілкується з мистецтвом, через це духовно - естетично розвинута людина, як правило, поводить себе активно в критичних ситуаціях, стрес формує в неї стійкість до змін осередку.

Мистецтво з самого початку свого виникнення використовувалось суспільством для формування суспільної думки, ціннісних уявлень особистості, що регулювали її поведінку, для осмислення особистістю вимог, що ви-

суває суспільство. Найголовніше те, що мистецтво здатне наповнювати особистим змістом надіндивідуальні культурні цінності. Психологічне переживання мистецтва "оживляє" світ для конкретного суб'єкта, надає чуттєву значущість безособовій формі існування людського досвіду і включає його в реальні життєві зв'язки індивіда, співвідносить його з чуттєвими враженнями.

Мистецтво займається питаннями вічними, відповідь на які можлива лише на ґрунті індивідуального життєвого досвіду людини: що таке любов, щастя? Чи вічна душа? Мистецтво створює сферу обміркованого індивідуального буття, звертаючись до його первинних смислових образів, які функціонують як архетипи культури.

У мистецтві відображено в образно - індивідуальній формі досвід переживання типових життєвих ситуацій. Це Обломов і Штольц у Гончарова, чеховські Душенька, Іонич, Людина у футлярі і т.д. Мистецтво, аналізуючи різні варіанти виходу людини з кризи (а саме це цікавить його більш за все), стверджує принцип творчості, як найвищий принцип життя у важкому і складному світі. Виходячи з кризи, герой або поновлює, відроджує перерване життя, або перероджується духовно, відкидаючи хибні цінності, на яких базувалось його життя, і знаходячи нові, здатні лягти в основу нового життєвого задуму. Процес руйнування цінностей надзвичайно хворобливий, який приводить людину в стан абсолютної безнадії, але абсолютна безнадія співпадає з повною безстрашністю, а безстрашність є той єдиний стан, в якому психологічно можливі нерозважні і абсурдні (з точки зору стороннього спостерігача) вчинки в умовах супротивної йому реальності.

Мистецтво дуже цікавить дослідження змін масової психології, цінностей в періоди суспільних криз, переломних періодів в історії суспільства, революцій, війн. Воно здатне наповнити осмисленістю людське життя під час самих важких криз.

Індивідуальна свідомість, яка підключається до тих чи інших культурних цінностей починає підкорятись їх закономірностям. Ці цінності є підставою осмислення і переосмислення подій і обставин у власному житті і значить є культурно - заданою формою індивідуального переживання.

Добре відомо, що емоційні переживання можуть змінити поведінку людини, її мову та направленість мислення. Мислення активізується в пошуках виходу з екстремальної ситуації, в пошуках шляху оволодіння нею. Активність при стресі далеко не завжди просто потік думок, обмірковування. Важливим її компонентом є стурбованість, збентеженість, страх, жаж; з іншого боку – сміливість, відвага, нестримно смілива поведінка. Усвідомлення цих почуттів з допомогою мистецтва активізує адаптивну активність людини.

Мистецтво та досвід життя вчать людину управляти почуттями, зокрема почуттям страху. Уроки цього досвіду можуть діяти, минаючи їх усвідомлення, обмірковування.

Культурні цінності неможливо засвоїти як систему знань, вони систематично насичені, глибокі за змістом, різнопланові за перспективою і для їх осмислення потрібна нелегка праця - "входження в себе", причому входження не тільки розумом, але й усім життям, тобто переживання їх. Людина в мисте-

стві шукає такий образ, який є, для того хто переживає, живим втіленням світорозуміння, в яке йому доведеться увійти. Переживання створює психологічну згоду для діяльності людини.

Проникаючи в цілісний емпіричний процес соціального буття, мистецтво помічає ще не позначені тенденції дійсності, розвиває інтуїцію, розумове випередження подій. Мистецтво перешкоджає руйнуванню особистості в важких життєвих ситуаціях, не тільки дякуючи впливу на психологічні механізми, такі як раціоналізація, компенсація, перекіс та інші, але й завдяки активізації психосоціального, інтелектуального потенціалу особистості.

Сутність мистецтва як цілісного соціально - естетичного феномена, заснованого на єдності гносеологічних, аксеологічних і проєктивно-переживальних моментів допомагає усвідомити перспективні людські орієнтації, настанови, бажання, ті зміни, які виробляє воно в духовному житті людини.

Індетермінізм художньої творчості, алеторизм, націленість на розкриття духовно-ціннісного відношення людини до світу, ігрова природа мистецтва формують адаптивні якості особистості. Мистецтво дає досвід адаптивного реагування на кризові ситуації. Чим частіше зустрічалася людина в процесі свого життя з небезпечними ситуаціями або переживала їх у мистецтві, тим більші її адаптивні можливості (активність різного роду) для збереження цілісності, життєстійкості всупереч впливу середовища, тобто сформувались програми реагування, які призначені для запобігання стресів при можливих біфуркаційних змінах середовища.

На нашу думку, якщо головний акцент робити на адаптації особистості засобами мистецтва в межах буденної свідомості, впливу традицій, емоцій, життєво - практичного досвіду і стереотипів на спілкування, особливості поведінки в умовах середовища, що різко змінюється, то ми зможемо з'ясувати лише як досягається рівновага з середовищем, але не зможемо зрозуміти більш важливий бік адаптації: які принципові зміни відбуваються в структурі особистості і які перспективи її подальших змін.

Соціокультурний підхід, в якому особистість розуміється як активний суб'єкт, що має внутрішню потребу в адаптації і зацікавлений в осягненні цінностей нового середовища, дозволяє вивчати зміни і розвиток особистості, виникнення у неї нових інтересів і потреб, здібності до комунікації в новому середовищі.

Література

1. Л. Выготский Психология искусства. М. Педагогика, 1987.-344с.
2. Китаев-Смык Л. Психология стресса М., Наука. 1983.-368с.
3. Дубицкая В. Телесериалы на экране и в постсоветской мифологии // СОЦИС. 1996.-№9.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
5. Франкл В. Там же.